

Dyreknogler i renæssancen

Af Tove Hatting

1. Indledning

Det knoglemateriale, der i tidens løb er indkommet til Zoologisk Museum fra renæssancen, er ikke særligt omfattende. I de fleste tilfælde drejer det sig om materiale fra middelalderudgravninger, hvorfra de yngste lag dateres til renæssancen, mens kun få er rene renæssancefund.

I alt er der i denne oversigt medtaget ti fund, der er fra indbyrdes ret forskellige anlægsformer. Flere har tidligere været publiceret i forbindelse med arkæologiske afhandlinger om de respektive lokaliteter, men fundene fra Helsned og Asserbo er sorteret og bestemte i forbindelse med denne oversigt over perioden, mens et par fund er behandlet tidligere.

For flere af fundene gælder det, at det ikke er muligt at udskille materialet fra renæssancen. Det billede, der tegner sig for renæssancens fauna, er således uskarpt. Man kan dog nok tillade sig at gå ud fra, at der ikke er sket de store ændringer i de enkelte dyrs form og størrelse fra middelalder til renæssance. De forandringer, der virkelig sætter sig spor i vore husdyrs udseende, kommer først med landbrugsreformerne omkring år 1800, hvor det store forædlingsarbejde begynder.

2. Køkkenrester

Det meste af, hvad man finder af knogler i jordlagene omkring vore bebyggelser, er rester fra slagteri og køkken. Det er ikke tit, at man finder hele knogler, og det

hører til sjældenhederne, at der ligger hele skeletter. Dette vanskeliggør naturligvis zoologernes tolkning af knoglefundene, og i mange tilfælde er det kun muligt at give en artsliste over dyrene i fundet. Fra perioderne efter landbrugets indførelse dominerer tamdyrene, men mange oplysninger kan hentes ud af de sparsomme rester af den vilde fauna. Selvom den almindelige borger i renæssancen ikke havde jagtret, finder man alligevel en del knogler af hjorte i hans møddinger.

På grund af fuglenes meget spinkle knogler er det kun en brøkdel af dem, der finder vej til møddingens konserverende lag. Det meste er gået til spilde på vejen fra fuglen blev dræbt, over gryde og tallerken, og videre til møddingen, hvor hunde og andre ådselædere har gjort, hvad de kunne for at decimere de sørgelige rester. Alligevel afspejler listen over fugle omgivelsernes karakter.

Fiskeriet har altid været et almindeligt erhverv i Danmark, og også her afspejler artslisten karakteren af bopladsen. Dette gælder naturligvis de deciderede fiskerlejer, men når det gælder indlandsbyer som Viborg må de mange saltvandsfisk være resultat af en udbredt handel.

3. Artsfordeling

Ser man på artssammensætningen af både den vilde og tamme fauna, vil man ikke kunne finde forskelle på de to perioder med en enkelt undtagelse. Det er tilsyne-

komsten af kalkunen, der kom til Europa efter opdagelsen af Amerika. De øvrige arter er alle kendt i hvert fald tilbage i jernalder.

4. Fisk

Den lange række af fiskearter skyldes tildels de gode udgravningsmetoder, der karakteriserer de senere års udgravninger. I Ågabet, Sandhagen, der blev udgravet i perioden 1953-56, er der dog fundet ikke mindre end ti arter fisk, til trods for at der ikke er anvendt soldning ved udgravningen. Dette afspejler naturligvis bopladens karakter som fiskerleje, og man bemærker så sjældne arter og fine spisefisk, som tunfisk og stør.

Tunen er en udpræget saltvandsform fra de tempererede havområder men trækker om sommeren nordpå, hvor den kommer så nordligt som til de norske kyster og ind i Kattegat, men kun sjældent ind i Østersøen. Den er desuden fundet i det andet typiske fiskerleje, Stakhaven ved Dragør, og disse to fund er de eneste fra det danske område siden istiden.

Støren er ikke helt så fåtallig i danske fund, som tunen. Den kendes bl.a. fra jernalderen i Ribe og så langt inde i Østersøen som i Dalshøj på Bornholm og desuden fra middelalderens Pedersborg på Sjælland. Mest overraskende er det nok, at den er fundet i en indlandsby som Viborg, hvor den i Store Sct. Pederstræde er fundet i lag fra vikingetid.

Mens det er torsken, der er den altdominerende art i Ågabet, finder man ikke overraskende en overvægt af sild i Stakhaven. Heller ikke her har man benyttet soldning ved udgravningen, men i en jordprøve indsendt til Zoologisk Museum fandtes utallige finnestråler, ribben og biribben. Manglen på kraniedelev og hvirvler kan kun tolkes som resultat af, at fiskene er blevet rensat og gjort i stand. Herved fjerner man jo netop finner og, sammen med indmaden, også ribbe-

nene, mens man lader hoved og rygsøjle blive i fisken. Hvis man havde spist sildene på stedet, havde man fundet alle slags knogler i jordlagene, men nu må man have lov til at formode, at sildene er gået til eksport. Det er vel iøvrigt også i overensstemmelse med de historiske kendsgerninger.

5. Fugle

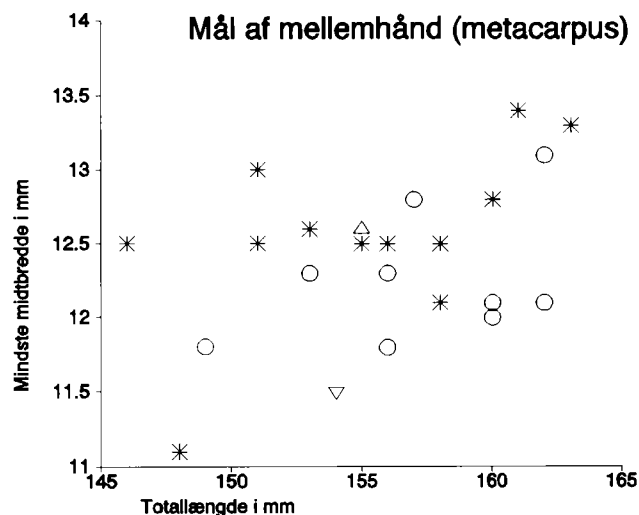
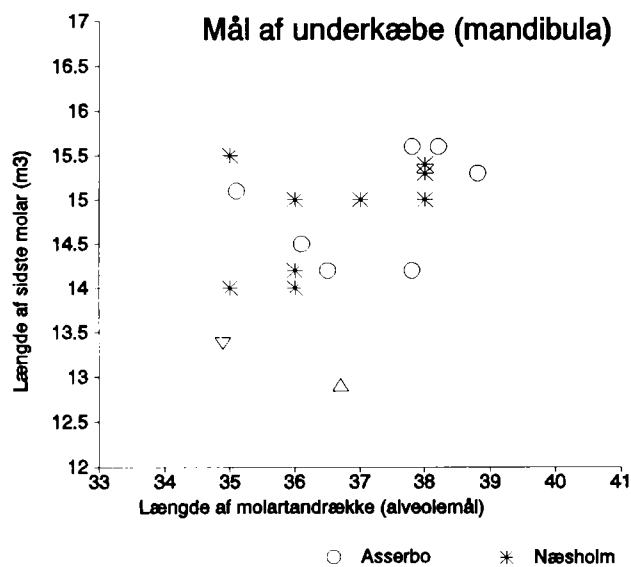
Angående fugle er listen over arter knap så lang som for fiskenes vedkommende. Overvægten ligger på de mere almindelige andefugle, men i Sandhagen ses desuden havfugle som lom og skarv. To rovfuglearter, duehøg og en vågeart, er fundet i Store Sct. Pederstræde i Viborg, hvor der desuden optræder en typisk indlandsfugl som agerhønen.

Der er i de fleste tilfælde kun fundet enkelte knogler af de forskellige vilde fuglearter.

6. Vilde pattedyr

Listen over vilde pattedyr er ret indholdsrig og indeholder arter fra både skoven, marken og havet. De jagtbare dyr, hare, rådyr og kronhjort er repræsenteret på flest lokaliteter, nemlig hele 5. Hjorteknoglerne fra Asserbo Kloster er så velbevarede, at en nærmere eksamination kan fortælle lidt om jagten på denne lokalitet. Af rådyr er fundet 11 underkæbegrene af fuldt udvoksede dyr samt en løs nedre sidste molar, ligeledes fra et fuldt udvokset dyr. Størrelsen af både disse kæber og 10 målelige mellemhåndsknogler svarer til de tilsvarende rådyrknogler fra de middelalderlige fund fra Næsholm borggruin.

Af kronhjort er der fundet 14 underkæber, hvoraf de 6 er fuldt udvoksede. Med en vis usikkerhed kan de øvrige aldersbestemmes til at være enten 2 1/2 år (2 stk.), 1 1/2 år (5 stk.) og den sidste til at være omkring 6 mdr. Det betyder, at de unge dyr er nedlagt i efter-

Rådyr (Capreolus capreolus): Målene af underkæbetænder og mellemhåndsknogler viser, at variationsvidden for rådyrene fra Asserbo og Næsholm er stort set sammenfaldende, mens de to nutidige individer er eksempler på de noget mindre dyr, der i dag lever i de danske skove.

årsmånederne, ganske i overensstemmelse med nutidige jagtlove.

7. Husdyr

Husdyrene er langt de talrigeste i alle fund, og heraf ligger hovedvægten på kvæget for de fleste lokaliteters vedkommende. En undtagelse herfor er Sandhagen, hvor svinet procentmæssigt er det mest talrige, og St. Sct. Pedersstræde, hvor fåret er det talrigeste husdyr. Procentberegninger af denne salgs, baseret på fragmentantal, er det imidlertid ikke tilrådeligt at anvende kritikløst. De større dyr med de kraftigere knogler vil altid synes af mere i et fragmentarisk materiale, og samtidig vil der være mere bevaret af de enkelte individer af de store dyr. Det betyder, at f.eks. de spinkle får

bliver underestimeret, fordi der dels ikke er bevaret så meget af de enkelte individer, dels at flere individer må være helt destruerede end tilfældet er for de større og kraftigere dyrs vedkommende.

Med disse betragtninger in mente må man slutte, at der i Viborg har været en overvægt af får i både køkken og stald. Dette er iøvrigt et forhold, der kan ses fra andre fund fra Viborg, både fra middelalder og vikingetid.

Kvæget regnes for det »dyre« kød, der er kostbarest at fodre på, fordi det kræver bedre kvalitet af både græsningsarealer og vinterfoder, og desuden bruger længere tid til at vokse op til slagtemodenhed. Fåret er måske knap så attråværdigt, men dets hurtige vækst, og den kendsgerning, at det er kønsmodent på et år og

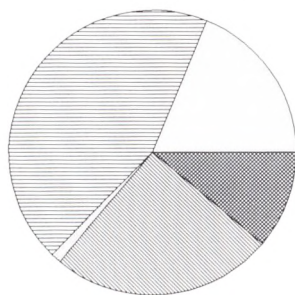
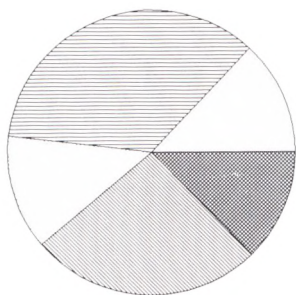
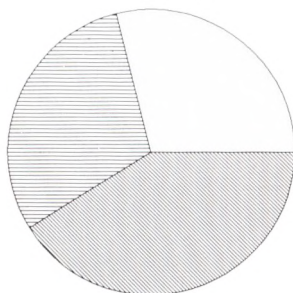
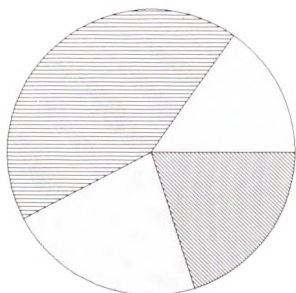
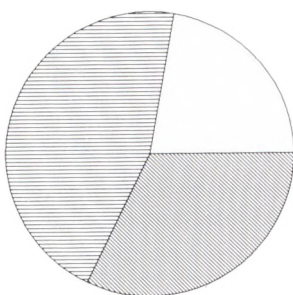
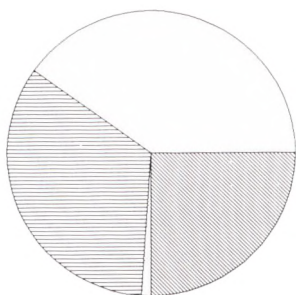
	ÅSH	SPV	STV	STH	PHJ	AK	MG	BG	NG
Fisk									
Stør	+	+							
Sild	+	+		+					
Gedde		+	+	+	+			+	
Suder			+						
Skalle		+							
Ål		+		+	+				
Hornfisk	+				+				
Torsk	+	+	+	+	+		+	+	
Kuller	+	+		+	+			+	
Lubbe	+								
Lange					+				
Aborre		+			+				
Fjæsing					+				
Tunfisk	+			+					
Grå Knurhane	+								
Almindelik Ulk	+								
Pighvarre	+								
Fladfisk	+	+	+	+	+		+	+	
Padder									
Skrubtudse			+						
Frø			+						
Fugle									
Sortstr. Lom	+								
Skarv	+								
Svane	+						+		
Gråand				+	+				
Andefugl		+							
Skeand					+				
Taffeland	+								
Hvinand								+	
Ederfugl	+								
Skallesluger	+								
Duehøg		+							
Musvåge		+							
Havørn			+				+		
Agerhøne		+							
Trane						+			
Huldue				+					

	ÅSH	SPV	STV	STH	PHJ	AK	MG	BG	NG
Pattedyr									
Muldvarp			+						
Hare	+	+	+	+	+			+	
Egern									
Vandrotte			+	+					
Ræv	+					+	+		
Skovmår						+	+		
Brud				+					
Sæl	+			+					
Spættet Sæl	+			+					
Gråsæl				+		+			
Rådyr		+				+	+	+	+
Kronhjort	+	+		+		+	+		
Dådyr	+								
Rensdyr					+				
Hvidnæse				+					
Marsvin	+								+
Kaskelot				+					
Husdyr									
Tamgås	+	+	+	+	+	+	+	+	
Tamand	+								
Tamhøns	+	+	+	+			+		
Kalkun						+	+	+	
Hund		+	+	+	+	+		+	+
Kat	+	+	+		+			+	+
Svin	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Ged	+	+		+	+	+	+	+	+
Får	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Kvæg	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Hest	+	+	+	+	+	+	+		+

Oversigt over renæssanceknogler

ÅSH = Ågabet, Sandhagen. SSPV = Store Sct. Pederstræde, Viborg. STV = Store Valby. STKH = Stakhaven. PHJ = Paderups Hjørne, Randers. AK = Ant-

vorskov Kloster. MG = Møllergade, Svendborg BG = Borchs Gård, Kolding. NG = Navnegården Helsned, Langeland.

Asserbo**Næsholm****Sandhagen****Helsned****Borchs Gård****Viborg**

som regel får to lam ad gangen, har, sammen med dets beskedne krav til føde og stalde, gjort det til det mest almindelige husdyr på de magre egne i Midtjylland.

Fra fund efter kristendommens indførelse er der yderst få hesteknogler bevaret, og det er selvfølgelig ikke fordi man ikke har holdt heste, men på grund af det forbud mod at spise hestekød, som man indførte for at hindre hedenske måltider, hvori hestekød var en væsentlig ingrediens. Det eneste sted, hvor hestekogler er mere talrige, er i Navnegårdne i Helsned. Her er der fundet ialt 71 fragmenter af samme individ.

8. Fjerkræ

Blandt de tamme fugle er gæs de talrigeste. Også høns er almindelige, mens ænder er sparsommere i fundene. Det mest bemærkelsesværdige er imidlertid, at der på hele tre lokaliteter er fundet knogler af kalkun. Disse er Antvorskov Kloster, Borchs Gård i Kolding og Møllergade i Svendborg. Kalkunen stammer fra Mellemamerika og det sydøstlige U.S.A. og kom først til Europa efter Columbus. Selvom det må formodes, at de her nævnte kalkunknogler tidligst kan dateres til engang i løbet af 16-hundredetallet, er det alligevel forbausende, at man i borgerlige provinsbyer, som Svendborg, finder en så eksotisk fugl på så tidligt et tidspunkt.

Fordelingsdiagrammerne fra Asserbo, Næsholm, Sandhagen, Helsned, Borchs Gård og Viborg: Den procentvise fordeling af de store husdyr og andelen af hjortevildt på de forskellige lokaliteter viser den sædvanlige overvægt af kvæg. For Viborgs vedkommende er fåret dog dominerende, hvilket er påfaldende, når man tager dets spinklere knogler i betragtning, da knoglesvindet er forholdsvis langt større, end tilfældet er hos kvæget. Kun på borgruinen Næsholm og på klosteret i Asserbo er hjortevildtet repræsenteret. Den store andel af hest i Helsned skyldes 71 fragmenter fra samme individ.

Legend

PS. Efter færdiggørelsen af manus, er endnu et knoglemateriale blevet indsendt til Zoologisk Museum. Fra voldstedet Bispens Hald syd for Viborg, hvor Johs. Hertz 1979-80 foretog en udgravning, er et mindre, renæssancemateriale kommet for dagen. Ved en foreløbig gennemgang konstateredes, at de almindelige husdyr og et indslag af jagtvildt var tilstede.

9. *Oversigt over de nævnte fund*

1. *Antvorskov Kloster, Sjælland*

Materiale fra muret kanal ved klosteret, dateret til 1610-1660.

Upubliceret, men omtalt i forbindelse med Store Valby-fundet (se dette), (U. Møhl det.)

2. *Borchs Gård, Kolding*

Materiale fra byudgravning, dateret til 1400-1657.

Upubliceret. (Morten Østergaard det.)

3. *Møllergade, Svendborg*

Materiale fra byudgravning, hvoraf kun de øverste lag er fra renæssance.

Foreløbigt publiceret af T. Hatting: Animal bones in Svendborg. *Journal of Danish Archaeology*, vol. 6. 1987, p. 213-217.

4. *Navnegården, Helsned, Langeland*

Materiale fra befæstet gårdanlæg, dateret til renæssance.

Upubliceret, (T. Hatting det.)

5. *Paderups Hjørne, Randers*

Bebyggelseslag med et hovedsagelig middelalderligt materiale med indslag af renæssance i de øvre lag. Knoglematerialet er ikke opdelt i faser.

Publiceret af B. Stürup: Trangstrædegravningen, *hikuin* 3, p. 91-100. (T. Hatting det.)

6. *Store Sct. Pederstræde, Viborg*

Materiale fra byudgravning, dateret til 800-1600.

Publiceret af U. Møhl: Knoglematerialet fra Pederstræde i Viborg. (Gruppe XI (1500-1600) omfatter kun en ringe del på ialt 58 fragmenter.) *KUML* 1968, p. 83-92. Samt større upubliceret materiale (Morten Østergaard det.)

7. *Store Valby, Slagelse*

Landsby ved Slagelse, nedlagt 1774. Det zoologisk set bedst bevarede knoglemateriale lå i gruber med hele eller næsten hele skeletter af kvæg, heste og svin fra perioden 1660-1774, men landsbyen var beboet helt tilbage i middelalderen.

Publiceret af A. Steensberg og J. L. Østergaard Christensen: Store Valby. *Det Kgl. Danske Vid. Selsk. Hist-Fil. Skr. bd. 8, nr. 1*. Tove Hatting: *Zoological remains*. p. 405-454.

8. *Stakhaven, Dragør*

Materiale fra fiskerlejes møddingslag, dateret 1320-1600.

Publiceret af N.-K. Liebgott: Stakhaven. (K. Rosenlund det.) *Nat. Mus.* 1975.

9. *Søborg Slot, Nordsjælland*

Materiale fra slotsgraven hovedsagelig fra søndre og sydvestre del, hvorover borgens køkken lå. Dateret til 1200-1550.

Publiceret af M. Degerbøl: Dyreknogler fra Borggraven ved Søborg Slot. *Træk af husdyrholdet i middelalderen*. Fra det gamle Gilleleje. p. 77-92. 1946.

Kranium af hoppe fra Store Valby, grube AW. Datering: ca. 1600-1700. Foto: Gert Brovad, Zoologisk Museum.

10. Ågabø, Sandhagen, Langeland

Bebyggelseslag fra fiskerleje, dateret 1550-1620, med fund fra både beboelses- og møddingslag.

Publiceret af H. Berg, L. Bender Jørgensen, Ole

Mortensøn: Sandhagen, Et langelandsk fiskerleje fra renæssancen. XI: Tove Hatting: Dyreknogeterne fra Ågabø, Langeland. Meddelelser fra Langelands Museum, Rudkøbing. 1981.